

Залаты фонд сусветнай літаратуры і “Новая зямля” Якуба Коласа: да праблемы літаратурнай іерархіі

Актуальнасць пытання абумоўлена тым, што праблема класікі ... неактуальна. Класіка не з’яўляецца прыярытэтным “прадуктам” на тэлебачанні, у шэрагу школьных дысцыплін, у прыватным жыцці. Аднак яе актуальнасць бачыцца ў тым, што яна існуе аб’ектыўна, пры неабходнасці падказваючы адказы на невырашальныя пытанні, яна здольная проста наталіць душэўную смагу, нагадаць пра мінулае... Для даследчыкаў класіка з’яўляецца пастаянна ўзнаўляемай крыніцай роздумаў, дапамагае акрэсліць ключавую праблему, адкрыць не зусім бачнае і зразумелае нашаму сучасніку.

Шмат назапашана за мінулыя стагоддзі – і з цягам часу назапашанае трансфармуецца, згущваецца, крышталізуецца. Так класічная літаратурная спадчына ператвараецца ў “крыштал” – залаты фонд літаратуры. “Хай лепш гадамі думка выпявае – / На ўсё павінна быць свая пара”, – падводзіць высновы аб сутнасці мастацкай творчасці Паэт, герой трагедыі Гётэ “Фаўст” [1, с. 153].

Залаты фонд літаратуры, сусветнай і нацыянальнай, разглядаецца нам і як сістэма-крыштал, па-першае, і як “суматыўная множнасць” твораў, па-другое.

Адзнакай цэласнасці сістэмы сусветнай літаратуры служыць наяўнасць літаратурнай класікі. Класіка выступае своеасаблівым вектарам у дачыненні да лінейнага, храналагічнага развіцця літаратуры, паколькі класічны твор, застаючыся стварэннем свайго часу, выходзіць адначасова за яго межы і ўдзельнічае ў літаратурным працэсе іншых стагоддзяў. Так фарміруецца сістэма-“крыштал” сусветнай літаратуры, выяўленая ў выглядзе яе залатога фонду. І «не можа паўнакроўна жыць літаратура без Шэкспіра, Дантэ, Гётэ, якія гучаць на яе мове» [2, с. 407], з аднаго боку, гэтаксама як без Коласа, Купалы, Багдановіча, з другога.

З “сумы” (“множнасці”) нацыянальных літаратур (твораў, аўтараў) складаецца залаты фонд сусветнай літаратуры, які з гэтай прычыны можа быць прадстаўлены як *иматузроўневая іерархічная структура*. Умоўна назавем залаты фонд беларускай літаратуры нацыянальным Парнасам, а залаты фонд літаратуры сусветнай – Алімпам [3].

Сусветная літаратура – іерархічнае паняцце, якое можа быць структуравана па пірамідзе, скіраванай знізу (усе пісьменнікі ўсіх літаратур усіх народаў свету) уверх па вертыкалі да вяршыні – залаты фонд, пантэон. На вышэйшых узроўнях піраміды мастацкія каштоўнасці ўтвараюць больш-менш трывалае «ядро», замацаваную часам устойлівую сістэму літаратурных прыярытэтаў – класіку. Ніжэй знаходзяцца дынамічныя ўзроўні, якія хутка папаўняюцца новымі творамі, – сучасны літаратурны працэс.

Але не толькі літаратура, сусветная і нацыянальная, мае сваю сістэму каштоўнасцей – літаратурную іерархію. І класічная літаратура мае такую

сістэму. Класіка – іерархічнае, шматузроўневае, шматвектарнае паняцце. Рэцэпцыя класікі таксама ўяўляе іерархічнае паняцце.

Паміж творами і рэцыпіентам можна вылучыць памежную сферу, прызму пераламлення, якая ўплывае на ўспрыманне твора. Спецыфіка рэцэпцыі твора і адпаведна метада яго вывучэння вызначаюцца намі паняццем “тэзаўрусны падыход”. “Тэзаўрусны падыход – адзін з падыходаў да вывучэння сістэм, пры якім даследаванне сістэмы пачынаецца як бы не “знізу”, г.зн. не з вызначэння мэтай і структурызацыі сістэмы (падыход “зверху”), а з пералічэння яе элементаў і ўстанаўлення сувязей паміж імі. Звычайна, калі характарызуюць такі падыход, яго называюць марфалагічным (у шырокім сэнсе слова), лінгвістычным, метадам мовы сістэмы, тэзаўрусным, не робячы асаблівых адрозненняў паміж гэтымі найменнямі. Аднак тэрмін тэзаўрусны падкрэслівае, што размова ідзе не пра просты пералік сістэмы, а пра фарміраванне ўзроўняў яе вывучэння, падобна на фарміраванне тэзаўруса ў шырокім сэнсе слова як паняцця, якое адлюстроўвае багацце мовы прэзентацыі сістэмы” [4, с. 478] (выдзелена намі. – Г.А.). Маскоўскія даследчыкі В. і У. Лукавы ўвялі ў культуралагічны ўжытак паняцце тэзаўрус, апіраючыся на тэрмін, які найперш быў выкарыстаны ў інфарматыцы. Тэзаўрус – гэта «сістэматызаваны набор даных з якой-небудзь галіны ведаў, які дазваляе чалавеку або вылічальнай машыне ў ёй арыентавацца» [5, с. 8–14]. Відавочна, што арыентуючы характар тэзаўруса фарміруе спецыфіку тэзаўруснага падыходу, г. зн. такога падыходу, які дазваляе нейкай адзінцы (элементу, кампаненту) сістэмы спрыць арыентаванасці ў самой сістэме, прадстаўленню агульнага праз адзінае.

Намі былі праведзены розныя даследаванні ў пошуках такой адзінкі і прапанавана мадэль піраміды сацыякультурнага кантэксту [3, с.]. У ёй кожны з узроўняў выступае такой умоўнай адзінкай, з’яўляючыся адцягненым і разам з тым канкрэтным суб’ектам пераламлення адзінага цэлага. Такая піраміда складаецца з асобных узроўняў – суб’ектаў успрымання: чалавецтва, нацыя, дзяржава, грамадства, чалавек. Кожнаму з узроўняў адпавядае ўмоўная адзінка (адзіная асоба) – чалавек (прадстаўнік біялагічнага роду, аб’ект), беларус (прадстаўнік нацыі), грамадзянін (прадстаўнік дзяржавы), вучань / студэнт (спецыяліст і інш., хто прадстаўляе грамадства і яго розныя ўзроўні), чалавек (канкрэтная асоба, суб’ект). Адпаведна можна разгледзець спецыфіку ўспрымання і інтэрпрэтацыі класічнага твора (паэмы “Новая зямля”) праз прызму вылучаных прыярытэтаў: чалавецтва (Алімп сусветнай літаратуры); нацыі (нацыянальны Парнас); дзяржавы (“Новая зямля” і сацыяльна-палітычны кантэкст Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды); грамадства (“Новая зямля” ў сярэдніх агульнаадукацыйных установах Беларусі); чалавека.

Першы ўзровень: “Новая зямля” ў сістэме агульначалавечых каштоўнасцей. Алімп сусветнай літаратуры – «ядро» канона

Класіка сусветнай літаратуры мае іерархічны характар. Вылучым умоўна яе ўзроўні: «10»; «100»; «10 x 100» – класіка нацыянальных літаратур; «100» з літаратуры ХХ ст. і г.д.

Лічба ў дадзеным выпадку не ёсць велічыня пастаянная, хутчэй гэта ўмоўнае колькаснае пазначэнне вузка абмежаванага кола аўтараў (адносна “закрытай сістэмы” прыярытэтаў).

«Ядро» канона – “10”. Асноўную адметнасць гэтага ўзроўню можна характарызаваць словамі польскага літаратуразнаўцы Казімежа Выкі (хоць ён меў на ўвазе тыя якасці, што закладзены ў аснову іерархічнай сістэмы вышэйшых літаратурных узнагарод, такіх як Нобелеўская прэмія па літаратуры): «Першая з іх: дадзеная літаратура ўносіць свой аб’ектыўны ўклад у сусветную літаратуру, дадзены пісьменнік займае ў ёй адпаведнае месца, калі ім створаны мастацкія, філасофскія, ідэйныя каштоўнасці, якія *не маюць аналагаў* у літаратуры іншых народаў» [6, с. 540] (падкрэслена намі. – Г.А.).

Зразумела, што некарэктна разглядаць творы Я.Коласа ў “дзсятцы” вяршынь сусветнай літаратуры. Разам з тым паэма “Новая зямля” і творы Я.Коласа займаюць гэтую вышэйшую прыступку на нацыянальным Парнасе. “Вялікі, шматзначны змест “Новай зямлі”, – сцвярджае І. Навуменка. – Паэма Якуба Коласа ўзвышаецца ў нашай літаратуры як бліскучая мастацкая вяршыня, якая будзе свяціць, прывабліваць да сябе многія пакаленні чытачоў” [7, с. 106]. У беларусазнаўстве агульнапрызнанай з’яўляецца трыяда вышэйшых яе дасягненняў – Я.Колас, Я.Купала, М.Багдановіч. “Новая зямля” мае, можна сказаць, для беларускай літаратуры і культуры такое ж значэнне, якое маюць у сусветнай мастацкай спадчыне “Боская камедыя” Дантэ, “Дон Кіхот” Сервантэса, “Фаўст” Гётэ.

Так, «Новую зямлю» Я.Коласа можна параўнаць з «Боскай камедыяй» Дантэ. У паэме Дантэ мастацкай пракцыяй твора становіцца ўвесь сусвет, уся перадгісторыя цывілізацыі і сучаснае грамадства, у ёй пракладзены шляхі насустрач Новаму часу. Твор беларускага аўтара – энцыклапедыя «малой радзімы», жыцця беларускага селяніна – змяшчае свет Бацькаўшчыны і перадае пачуцці маленькага чалавека, які сам па сабе ўяўляе не меншую каштоўнасць, чым цэлыя народы і эпохі, выведзеныя ў «Боскай камедыі». Да таго ж уся беларуская паэма пранізана тым самым пачуццём, гімн якому складае Дантэ ў сваім творы, знаходзячы яго на ўсіх узроўнях Раю: «Любовь, что движет солнце и светила» (пер. М.Лазінскага) [8, с. 461], «...Пад націскам Любові, што чароўна // І Сонца ў небе рухае, і зоркі ўсе» (пер. Л.Баршчэўскага) [9, с. 124]. А побач коласаўскае, добра вядомае з дзяцінства: «Мой родны кут, як ты мне мілы...» [10, с.] ... Менавіта гэтае пачуццё аб’ядноўвае малюнку «роднага кута», часцінкі беларускай зямлі, узноўленыя беларускім паэтам, і тыя краявіды Раю, што былі ўбачаны гуманістам Дантэ.

Паэма Я.Коласа названа “энцыклапедыяй сялянскага жыцця пачатку ХХ стагоддзя”, бо, па словах І.Я.Навуменкі, “тут сапраўды сказана ўсё пра селяніна. Перад намі свет сялянскага жыцця з яго побытам, працай, духоўнымі і матэрыяльнымі інтарэсамі” [7, с. 99]. Энцыклапедыямі названы “Боская камедыя” Дантэ, “Фаўст” Гётэ, “Пан Тадэвуш” А.Міцкевіча, “Вайна і мір” Л.Талстога...

Лічба «100» з'яўляецца ў залатым фондзе сусветнай літаратуры невыпадкова: у апошнія дзесяцігоддзі XX ст. пашырылася тэндэнцыя выдаваць зборнікі «100» лепшых: «100 шедьоври на съветската лирика: Антология» (Сафія, 1977), «... Wierzse sta narodów» (Варшава, 1979), Д.Берт «100 лучших литераторов...» (М., пер. з англійскай, 1999), «Великие писатели XX века» (М., 2002), дзе таксама прадстаўлены 100 пісьменнікаў.

На думку К.Выкі, «другую матывацыю можна было б выказаць так: калі дадзены твор, дадзены пісьменнік пераўзыходзіць або на крайні выпадак набліжаецца да ўзроўню ўзораў, г. зн. мастацкіх, філасофскіх, ідэйных дасягненняў, якія ўжо ёсць у скарбніцы сусветнай літаратуры. Або, інакш кажучы, калі ён выступае з арыгінальнымі творчымі прапановамі, дае *своеасабліваю трактоўку* тых праблем, якія сумесна вырашаюцца літаратурамі многіх народаў» [6, с. 540] (падкрэслена намі. – Г.А.).

Своеасаблівая трактоўка духоўнай, жыццёвай прагі прадстаўлена ў сусветнай літаратуры рознымі вобразамі, у тым ліку “новай зямлі” (Я.Колас), “світанку” (па назве п’есы “Зори” Э.Верхарна і апошняга раздзелу рамана А.Барбюса “Агонь”, 1916 г.). Паралельна з творчасцю гэтых пісьменнікаў развівалася літаратура дэкадансу і мадэрнізму, якая праблему “новага” вырашала “па-новаму” – шляхам канструявання новага з рэшткаў цывілізацыі, культуры, прыроды.

Узровень «10 x 100» прэзентуюць класікі нацыянальных літаратур – нацыянальны Парнас усіх літаратур усіх народаў свету. Лічба «10 x 100» уводзіцца намі не толькі з мэтай пазначыць класіку «вялікіх» літаратур (у т. л. з шэрага імён, што засталіся па-за межамі першага і другога колаў). Але гэта найперш класіка літаратур «малых» народаў, якія не трапілі ў рэчышча “вялікіх” літаратур, што вызначаюць характар і кірункі сусветнай літаратуры. Але менавіта дзякуючы ім існуе глыбокая плынь сусветнага літаратурнага працэсу, а сама літаратура прадстаўлена ў яе шматстайнасці і шматфарбнасці. У пэўныя моманты літаратурнага развіцця менавіта ў творчасці прадстаўнікоў “малых” народаў больш выразна праяўляецца тая ці іншая тэндэнцыя.

«Трэцяя і апошняя матывацыя, – зазначае К.Выка, – дадзены пісьменнік прыўносіць у сусветную літаратуру аб’ектыўна значны ўклад, таму што ён *інфармуе* пра жыццё, светапогляд і гісторыю свайго народа, свайго асяроддзя, інфармуе тых, хто належыць да іншых нацыянальных культур, і ніхто ў гэтай ролі замяніць яго не можа <...> Канешне, пісьменнікі “першай катэгорыі” – надзвычай рэдкая з’ява, а тых, чый уклад зводзіцца да *нацыянальных адценняў* у агульным хоры сусветнай літаратуры, найбольш па сваёй колькасці» [6, с. 541] (падкрэслена намі. – Г.А.).

Энцыклапедычны змест паэмы Я.Коласа вызначаецца тым, што яго герой – беларус: “Пісьменнік паказаў у “Новай зямлі” беларускага селяніна ў поўны рост, намалюваў яго жыццё з буднямі і святамі, радасцямі і нягодамі, паказаў сілу і слабасць свайго героя” [7, с. 67]. Гэтаксама даследчык адзначае, што ў паэме Я.Коласа некалькі функцый мае і беларуская прырода: «яна, па-першае, тыповыя

абставіны, у якіх жывуць, дзейнічаюць героі... з другога боку, прырода... як бы выконвае ідэйна-мастацкую, патрыятычную задачу. Пра Беларусь, яе клімат, прыроду, краявіды склалася думка як пра край убогі, бедны прыгажосцю, славыты хіба толькі гнілымі балотамі ды туманамі. Паэт нашчэнт разбівае такі погляд” [7, с. 94].

Такім чынам, відавочна, што залаты фонд сусветнай літаратуры, уяўляючы сабой шматзначную іерархічную вяршыню, разам з каштоўнасцямі іншых народаў “прырастае” і за кошт “Новай зямлі”, атрыманай у спадчыну, “зямлі”, што апрацавана вялікім сынам беларускага народа Якубам Коласам.

Другі ўзровень – “Новая зямля” і нацыянальныя каштоўнасці і прыярытэты. Парнас беларускай літаратуры

Нацыянальная літаратура мае сваю іерархію: бясспрэчныя велічыні (класіка, нацыянальны Парнас) і тую частку, якая не «ўстаялася», не замацавалася, не набыла «вечны» характар, у адрозненне ад яе ўстойлівай асновы. Гэта аснова – класіка – у нацыянальных літаратурах фарміруецца і замацоўваецца значна раней, чым Алімп у сусветнай літаратуры, які павінен прайсці выпрабаванне і ў стагоддзях, і ў іншых нацыянальных літаратурах.

Так, Я.Колас уваходзіць у “дзясятку” нацыянальнага Парнасу, займаючы на ім пачэснае месца.

Разам з тым Шэкспір, Дантэ, Сервантэс, уваходзячы ў “10” сусветнай літаратуры, займаюць іншае месца ў іерархічнай структуры нацыянальнага Парнаса. Менавіта з гэтай прычыны можна гаварыць пра “неадпаведнасць” суадносін паміж іерархічнымі сістэмамі “нацыянальная літаратура” і “сусветная літаратурамі”. Але гэта неадпаведнасць – з агульнасусветнага пункту гледжання. З нацыянальнага – “Новая зямля” выходзіць на першы план, з’яўляецца “зоркай першай велічыні”. Гэта невялікая, але вяршыня, якая знаходзіцца “побач”, “паблізу” і таму, можа, у пэўным сэнсе замянае бачыць вяршыні сусветнай літаратуры. Разам з тым яна можа “правакаваць” зазірнуць за самае сябе – а што там далей? Калі гэта вяршыня больш-менш засвоена, апрацавана (“Трэба апрацоўваць свой сад”, – казаў Кандзід Вальтэра), можа ўзнікнуць прага іншых вяршыняў. Пакарэнне не самай вялікай выклікае прагу – духоўную, інтэлектуальную – “узяць”, засвоіць іншыя вяршыні, Манбланы сусветнай літаратуры, прыступкі, якія пакараюцца нямногім і з якіх лепш відаць далягляды як сусветнай, так і нацыянальнай спадчыны.

Трэці ўзровень – прыярытэты сацыяльна-палітычнага плану, з пазіцыяй дзяржаўнай ідэалогіі

Прэзентацыяй гэтага ўзроўню рэцэпцыі паэмы “Новая зямля” выступае разам з іншымі кампанентамі наяўнасць дзяржаўнай установы – Музея Якуба Коласа, які па-рознаму ўпісваецца “ў кантэкст” сацыяльна-палітычнага жыцця Беларусі ў розныя перыяды яе гістарычнага развіцця.

Чацвёрты ўзровень – запатрабаванні грамадства, яго асобных груп

Прыкладам можа служыць вывучэнне паэмы Якуба Коласа ў сярэдняй агульнаадукацыйнай школе. Гэта пазіцыя вызначаецца таксама наяўнасцю праграм навучальных устаноў Беларусі на розных узроўнях адукацыі, у якія ўключаны твор песняра. Гэтаксама можна звярнуцца да прац беларускіх даследчыкаў, адрасаваных розным групам грамадства. Можна вылучыць у працах беларускіх даследчыкаў і тое, што, на іх думку, варта ўбачыць, знайсці, засвоіць і ўспрыняць чалавеку (вучню, студэнту, настаўніку, спецыялісту ў той ці іншай галіне народнай гаспадаркі), які чытае “Новую зямлю” (напр., “Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці” І.Я. Навуменкі [7]).

Пяты ўзровень – асабістыя запатрабаванні суб’екта, рэцыпіента

“Мой Колас” – традыцыя “майго аўтара” ідзе ад жанру “размоў” (В.Мандэльштам “Размова з Дантэ”, І.Андрыч “Размова з Гойей”), “маіх” – Пушкіна М. Цветаевай, “Іліяды” У. Караткевіча, Чэхава Я. Брыля, вобразаў верша “Аднойчы я ішоў з Дантэ...” М.Танка і інш.

“Мой Колас” – творчую працу пад такой назвай пісалі ў 2007 г. студэнты 4-га курса факультэта сацыяльна-педагагічных тэхналогій БДПУ імя Максіма Танка. Напярэдадні ў іх адбылася сустрэча з сынам Я.Коласа Міхасём Канстанцінавічам Міцкевічам. Расказваючы пра “свайго” Коласа, студэнты пісалі пра любоў да роднага краю: “Мой родны кут, як ты мне млы” – гэтыя радкі яны назвалі аднымі з самых паэтычных, самых праніклівых ва ўсёй літаратуры. “Чытаючы творы Якуба Коласа, мы можам уявіць і палюбавацца ўзыходам сонца і летняй раніцай, пачуць бусліны клёкат і смеў жаўрука, пабываць на квітнеючым лузе і пясчаным беразе, пачуць шум бору, шамаценне калосся на ніве” (Голуб Кацярына, гр. 433). “Шмат твораў у Коласа аўтабіяграфічных. Паэт добра апісвае сваіх бацькоў так, што гэта не можа не крануць чытача, і бацькі на працягу ўсяго жыцця былі ў яго маленькім, але вельмі добрым сэрцы” (Сінюкевіч В.М., гр. 433).

“Мне давалося пазнаёміцца з унучкай Якуба Коласа Васілінай, якая шмат расказвала пра дзеду і яго творчы шлях, – пісала С.І. Балашова (гр. 431). – Цяпер я магу сказаць, што разам з ёй прайшла па старонках усяго жыцця Якуба Коласа... Якуб Колас пакінуў нам, сваім нашчадкам, заповіт: любіць і ахоўваць прыроду, разумна выкарыстоўваць яе багацці, ствараць вакол сябе прыгожае, захапляцца дзіўным характвам, што знаходзіцца вакол нас, але якое мы не заўжды ўмеем заўважаць і ацаніць. Аб гэтым мне заўсёды гаварыла Васіліна, якая старалася у самым звычайным знаходзіць незвычайнае. Яна ўся ў дзеду... А мы па творах Коласа вучымся і абяцаем пранесці гэты цудоўны вопыт праз усё жыццё”.

“Мой Колас!” – можа сказаць кожны з беларусаў, таму што ўсе мы вучыліся на яго творах, магчыма, незаўважна для нас, але кожны атрымаў у спадчыну ад паэта “свой кут”, усведамленне таго, што тая мясціна, дзе нарадзіўся, застаецца з табой назаўсёды. Як казаў балгарскі паэт Веселін Ханчаў, “Всеки да има своя кът свещен, който трябва да бъде докрай защищен”. Або па словах Р.Барадуліна,

“малая радзіма” – “Яна са мной, яна ўва мне, / Я ў ёй – таксама. / Я вечны ў роднай старане, / Як слова Мама” [11, с. 26].

“Новая зямля” – гэта “мая зямля”. І праблема “новай зямлі” – гэта праблема МАЁЙ зямлі. І пакуль мы не зразумеем гэтага, да таго часу мусім хадзіць у недачалавеках.

Літаратура:

1. Гётэ, Ё. В. Выбраныя творы / Ё.В.Гётэ; уклад. Л. Баршчэўскага і П. Копанева.— Мінск: Беларускі кнігазбор, 1999.— 640 с.
2. Караткевіч, У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 2: З жыццяпісу. Нарысы. Эсэ. Публіцыстыка. Постаці. Крытыка. Інтэрв’ю. Летапіс жыцця і творчасці / У. Караткевіч; Рэд. А. І. Мальдзіс і інш.— Мінск: Маст. літ., 1990.— 494 с.
3. Адамовіч, Г. Я. Літаратура — Кантэкст — Тэзаўрус / Г. Я. Адамовіч.— Мінск: БДПУ, 2003.— 352 с.
4. Системный анализ и принятие решений: Словарь-справочник.—М.: Высш. школа, 2004.— 616 с.
5. Луковы, В. Концепция курса «мировая культура»: тезаурологический подход / В. и В. Луковы // Педагогическое образование.— 1992.— Вып. 5.— С. 8—14.
6. Ілюкович, А. Согласно завещанию: Альфред Нобель. Заметки о лауреатах Нобелевской премии по литературе / А. Ілюкович.— М.: Книжная палата, 1992.— 557 с.
7. Навуменка, І.Я. Энцыклапедыя сям’янскага жыцця / І.Я.Навуменка // Навуменка І.Я. Якуб Колас: нарыс жыцця і творчасці.
8. Данте, А. Божественная комедия / А. Данте.— Минск: Маст. літ., 1987.— 574 с.
9. Дантэ, А. Боская камедыя / А. Дантэ; пер. з італ., тлумач. і паслясл. У. Скарынкіна.— Мінск: Маст. літ., 1997.— 541 с.
10. Колас, Я. Новая зямля — Новая земля = Nowa ziemia: Паэма / Я. Колас; Рэд. Я. Янушкевіч.— Мінск: Беларускі фонд культуры, 2002.— 903 с.
11. Барадулін Р. Вечны / Р. Барадулін // Дзеяслоў. — 2006. — № 2 (21) — С. 26.